

Foreign Policy Approach of the Islamic Republic of Iran towards Africa

Mohammad Reza Dehshiri ^{1*}, Zahra Nourine²

1. Professor of International Relations, Faculty of International Relations, Ministry of Foreign Affairs, Tehran, Iran

2. PhD Student in French Studies, University of Tehran, Tehran, Iran

Abstract

This article aims to explore Africa's potential for the Islamic Republic of Iran and to analyze Iran's foreign policy approach toward the continent. Employing a qualitative, descriptive-analytical method, the study seeks to assess how Iran's engagement with Africa can be evaluated. In addressing this question, the paper highlights Africa's demographic influence in international organizations, its rich mineral resources, and its expanding consumer markets. It argues that despite challenges such as mutual misunderstandings, geographical distance, limited economic complementarity, the absence of direct and regular air and sea connections, unilateral international sanctions against Iran, and the lack of a comprehensive strategy for developing cooperation, Africa still offers considerable investment opportunities for Iran. The first section reviews the historical relations between Iran and Africa, emphasizing positive perceptions held by both Iranians and Africans. The second section analyzes shared interests and mutual benefits, while the third discusses barriers and strategies for strengthening Iran-Africa relations. The conclusion suggests that by emphasizing knowledge and technology transfer, Iran can enhance its economic diplomacy on the continent and advance value chains, thereby fostering more substantial cooperation with African countries.

* Corresponding Author:

mohammadreza_dehshiri@yahoo.com

Copyright© 2025, the Authors | Publishing Rights, ASPI. This open-access article is published under the terms of the Creative Commons Attribution- NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-NonCommercial terms

Introduction

Africa possesses vast economic potential and abundant natural resources, combined with a strategic location featuring four vital straits, which underscores its geopolitical significance. Its natural resources, digital capabilities, and opportunities for scientific and technological cooperation present promising avenues for strengthening Iran-Africa relations. Additionally, Africa's political and social commonalities with Iran, along with its substantial voting power in international organizations, position the continent as a key priority in Iran's foreign policy agenda. This article aims to highlight Africa's potential for the Islamic Republic of Iran and to examine the mutual economic and political needs of both parties. Using a qualitative, descriptive-analytical approach, the study evaluates Iran's foreign policy strategies toward Africa. Special emphasis is placed on Africa's demographic weight in international organizations, its mineral wealth, and its consumer markets. Despite challenges such as lack of mutual recognition, geographical distance, limited economic complementarity, absence of direct and regular air and sea links, unilateral international sanctions against Iran, and the absence of a comprehensive strategy for developing relations, Africa still offers significant investment opportunities for Iran. The first section reviews the history of Iran-Africa relations and the positive perceptions held by both Iranians and Africans. The second section analyzes shared interests and mutual benefits, while the third discusses barriers and potential strategies to enhance Iran-Africa relations.

Methodology

This study employs a qualitative, descriptive-analytical approach to analyze Iran's approach toward Africa. Relying on secondary data sources—including international statistics, official reports, scholarly articles, and relevant publications—the research aims to identify and evaluate the opportunities and challenges Iran faces in engaging with African nations. It explores Africa's economic, political, mineral, and geographic potential, examines historical relations, and analyzes various foreign policy strategies Iran has employed toward the continent.

Results and Discussion

The Iran-Africa relationship is rooted in political, economic, and security commonalities, presenting numerous avenues for mutual cooperation. Iran and African countries collaborate within international forums such as the Organization of Islamic Cooperation (OIC) and the Non-Aligned Movement (NAM), especially in economic and security sectors. Africa's rich natural

resources and expansive markets offer significant prospects for Iranian exports and investments. Shared global perspectives—such as opposition to colonialism and countering terrorism—can bolster Iran’s positioning in international arenas. Iran’s expertise in defense industries and pharmaceuticals can also contribute to Africa’s security and healthcare needs. Nonetheless, obstacles persist, including limited familiarity between Iranian businesses and African opportunities, geographical distance, lack of direct flights, economic sanctions, and inadequate infrastructure for effective engagement. Additionally, negative perceptions of Africa in Iran, insufficient market information, and the weakness of Iran’s private sector—especially compared to regional competitors like China, Turkey, and India—pose additional challenges. Intense competition from these major players further complicates Iran’s efforts to expand its presence in Africa. To overcome these barriers, Iran needs to formulate a comprehensive strategy encompassing economic, cultural, and political dimensions. Efforts to strengthen public diplomacy, develop transportation infrastructure, and foster cooperation in healthcare, pharmaceuticals, and technology are vital. Leveraging platforms such as BRICS and G77 and emphasizing respect for African nations’ independence are also crucial components for Iran’s successful expansion into the continent.

Conclusion

The Islamic Republic of Iran seeks to enhance its economic and trade ties with Africa to capitalize on investment opportunities, despite obstacles like geographical distances, limited mutual understanding, and sanctions. To deepen these relations, Iran should broaden its economic diplomacy through infrastructure investments, closer cooperation with the African Union, and fostering scientific and academic partnerships. Adopting a regional focus—targeting East, West, North, and South Africa—along with strategic developments in infrastructure, technology, and healthcare sectors, can strengthen bilateral relations and support Africa’s overall development. Ultimately, these efforts can position Iran as a key partner in Africa’s growth and contribute to its long-term regional influence.

Keywords: Foreign Policy, Africa, Iran, Barriers, Opportunities

رویکرد سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران به آفریقا

محمدرضا دهشیری^{۱*}، زهرا نورین^۲

۱. استاد روابط بین‌الملل، دانشکده روابط بین‌الملل وزارت امور خارجه، تهران، ایران

۲. دانشجوی دکتری مطالعات فرانسه، دانشگاه تهران، تهران، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱/۲۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۹/۲۳

چکیده

این مقاله در نظر دارد ضمن تبیین ظرفیت‌های آفریقا برای جمهوری اسلامی ایران، به تشریح رویکرد سیاست خارجی ایران در آفریقا مبادرت ورزد. مقاله با روش کیفی توصیفی - تحلیلی تلاش دارد به این سؤال پاسخ دهد که رویکرد جمهوری اسلامی ایران در قبال آفریقا چگونه قابل ارزیابی است. در پاسخ به این پرسش مقاله حاضر ضمن تأکید بر قدرت عددی کشورهای آفریقایی در سازمان‌های بین‌المللی و ظرفیت‌های معدنی و بازار مصرفی این قاره، بر این باور است که به رغم موانعی از قبیل فقدان شناخت متقابل، دوری مسافت، عدم هم‌تکمیلی اقتصاد ایران و کشورهای آفریقایی، نبود ارتباط مستقیم و منظم هوایی و دریایی، تحریم‌های یک‌جانبه بین‌المللی علیه ایران، و فقدان راهبرد جامع درمورد توسعه همکاری‌ها با آفریقا، قاره آفریقا قاره فرصت‌ها برای سرمایه‌گذاری جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌شود. بر این اساس، در مبحث نخست تاریخچه روابط ایران و آفریقا و ذهنیت مثبت ایرانیان و آفریقاییان نسبت به یکدیگر مورد بررسی قرار می‌گیرد. در مبحث دوم، نقاط مشترک و فرصت‌های بهره‌مندی متقابل ایران و آفریقا تجزیه و تحلیل می‌شود و در مبحث سوم به بررسی موانع و راهکارهای ارتقای مناسبات ایران و آفریقا پرداخته می‌شود. مقاله چنین نتیجه می‌گیرد که جمهوری اسلامی ایران ضمن اهتمام به نقش‌آفرینی در انتقال علم و فناوری به آفریقا می‌تواند دیپلماسی اقتصادی خود را در قاره آفریقا با رویکرد تقویت زنجیره ارزش‌ها بهبود بخشد.

Email: mohammadreza_dehshiri@yahoo.com

* نویسنده مسئول:

واژه‌های کلیدی: سیاست خارجی، آفریقا، ایران، موانع، فرصت‌ها.

مقدمه

آفریقا با ۵۵ کشور و جمعیت یک میلیارد و ۴۰۰ میلیون نفر، که ۶۰ درصد آن‌ها جوان هستند، دارای ظرفیت‌های فراوان اقتصادی و منابع طبیعی است. این قاره با ذخایر قابل توجهی از نفت، گاز، طلا، الماس، کروم، کبالت، مس و فلزات دیگر، و چهار تنگه استراتژیک، موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیکی مهمی دارد. اقتصاد دیجیتال آفریقا نیز رشد چشمگیری داشته و تا سال ۲۰۵۰ به ۷۱۲ میلیارد دلار خواهد رسید. با توجه به منابع طبیعی و پتانسیل‌های دیجیتال، همکاری‌های علمی و فناورانه می‌تواند مسیر مناسبی برای توسعه روابط با آفریقا باشد. همچنین، آفریقا با اشتراکات سیاسی و اجتماعی با ایران و قدرت رأی‌دهی بالا در سازمان‌های بین‌المللی، اهمیت ویژه‌ای در سیاست خارجی ایران دارد (Asante, 2007).

این مقاله در نظر دارد ضمن تبیین ظرفیت‌های آفریقا برای جمهوری اسلامی ایران و بررسی نیازهای متقابل اقتصادی و سیاسی طرفین به یکدیگر، به تشریح رویکرد سیاست خارجی ایران در آفریقا مبادرت ورزد. مقاله با روش کیفی توصیفی - تحلیلی تلاش دارد به این پرسش پاسخ دهد که رویکرد جمهوری اسلامی ایران در قبال آفریقا چگونه قابل ارزیابی است؟ در پاسخ به این پرسش مقاله حاضر ضمن تأکید بر قدرت عددی کشورهای آفریقایی در سازمان‌های بین‌المللی و ظرفیت‌های معدنی و بازار مصرفی این قاره، بر این باور است که به رغم موانعی از قبیل فقدان شناخت متقابل، دوری مسافت، عدم هم‌تکمیلی اقتصاد ایران و کشورهای آفریقایی، نبود ارتباط مستقیم و منظم هوایی و دریایی، تحریم‌های یک‌جانبه بین‌المللی علیه ایران، و فقدان راهبرد جامع درمورد توسعه همکاری‌ها با آفریقا، قاره آفریقا، قاره فرصت‌ها برای سرمایه‌گذاری جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌شود. بر این اساس، در مبحث نخست تاریخچه روابط ایران و آفریقا و ذهنیت مثبت ایرانیان و آفریقاییان نسبت به یکدیگر مورد بررسی قرار می‌گیرد. در مبحث دوم، نقاط

مشترک و فرصت‌های بهره‌مندی متقابل ایران و آفریقا تجزیه و تحلیل می‌شود و در مبحث سوم به بررسی موانع و راهکارهای ارتقای مناسبات ایران و آفریقا پرداخته می‌شود.

روش تحقیق

روش تحقیق این مقاله از نوع کیفی توصیفی - تحلیلی است که به بررسی و تحلیل رویکرد جمهوری اسلامی ایران در قبال قاره آفریقا می‌پردازد. این تحقیق با استفاده از داده‌های ثانویه، آمارهای بین‌المللی، گزارش‌های رسمی و مقالات مرتبط، تلاش دارد تا به شناخت و تحلیل فرصت‌ها و چالش‌های پیش‌روی ایران در تعامل با کشورهای آفریقایی بپردازد. در این مقاله به بررسی ظرفیت‌های اقتصادی، سیاسی، معدنی و جغرافیایی آفریقا برای جمهوری اسلامی ایران پرداخته شده و تحلیل روابط تاریخی و رویکردهای مختلف سیاست خارجی ایران در قبال قاره آفریقا انجام می‌شود.

مباحث نظری

در این مقاله برای تحلیل روابط ایران و آفریقا، از ترکیب الگوی نظری گلچینی و ماتریس سوات برای شناسایی ظرفیت‌ها و چالش‌های موجود در این روابط استفاده می‌شود. این ترکیب به دو طرف کمک می‌کند تا از ظرفیت‌های خود به‌طور بهینه استفاده و چالش‌ها و تهدیدها را شناسایی و برطرف کند.

الگوی نظری گلچینی^۱ در تحلیل‌های اجتماعی، اقتصادی و روابط بین‌الملل به استفاده از مجموعه‌ای از تئوری‌ها و رویکردهای مختلف برای درک و تحلیل یک پدیده اشاره دارد. این رویکرد براساس این پیش‌فرض استوار است که هیچ‌کدام از تئوری‌های واحد قادر به توضیح جامع یک پدیده یا مسئله خاص نیستند و برای تحلیل آن باید از دیدگاه‌های مختلف استفاده کرد. الگوی گلچینی در زمینه تحلیل روابط بین‌الملل و سیاست‌های اقتصادی به‌ویژه در توسعه همکاری‌های بین کشورها کاربرد دارد.

1. eclecticism

درواقع، این الگو براساس مدل التقاطی دانینگ^۱ شکل گرفته است که برای اولین بار در سال ۱۹۸۸ تحت عنوان «پارادایم التقاطی» منتشر شد. براساس همین پارادایم، او توانست به تبیین تصمیمات و فعالیتهای شرکت‌های چند ملیتی و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بپردازد یا به عبارتی، رفتار شرکت‌ها را به کمک شناخت دینامیک‌های مختلف تحلیل کند (Chalengon, 2014). این مدل بر این باور است که همکاری‌های بین‌المللی می‌تواند از طریق ترکیب چندین عامل مختلف مانند موقعیت جغرافیایی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی صورت گیرد. به عبارت دیگر، در تحلیل روابط بین‌المللی، توجه به مجموعه‌ای از عوامل و پیوستگی آن‌ها برای درک دقیق‌تر و ارائه راهکارهای مؤثر اهمیت دارد.

در چارچوب الگوی گلچینی، برای توسعه و تقویت روابط بین‌المللی، علاوه بر درک ظرفیت‌ها و چالش‌های موجود، باید به فرصت‌ها و تهدیدهای خارجی و داخلی نیز توجه کرد. به این ترتیب، رویکرد گلچینی می‌تواند به عنوان یک ابزار تحلیلی مفید در طراحی استراتژی‌های روابط بین کشورها، به‌ویژه برای کشورهایی مانند ایران که در پی گسترش روابط خود با قاره‌های مختلف هستند، عمل کند.

از سوی دیگر، ماتریس سوات^۲ یک ابزار تحلیل استراتژیک است که برای ارزیابی گزینه‌ها و تصمیم‌گیری درمورد اقدامات مختلف استفاده می‌شود. این ابزار نقاط قوت و ضعف یک گزینه را با فرصت‌ها و تهدیدهای محیطی آن ترکیب می‌کند تا به انتخاب بهترین راه‌حل کمک کند. هدف اصلی تحلیل سوات این است که هنگام تصمیم‌گیری، عوامل داخلی مانند منابع و امکانات و همچنین عوامل خارجی مثل رقابت و وضعیت بازار در نظر گرفته شوند. با این تحلیل، می‌توان نقاط قوت و فرصت‌ها را به حداکثر رساند و اثرات ضعف‌ها و تهدیدها را به حداقل کاهش داد. سوات مخفف چهار واژه است که به شرح زیر تعریف می‌شوند:

نقاط قوت^۳: این بخش به شناسایی مزایای داخلی اشاره دارد که یک کشور یا سازمان دارد. این مزایا می‌تواند شامل منابع طبیعی، قدرت اقتصادی، موقعیت جغرافیایی، توانایی‌های فنی، مهارت‌های مدیریتی و یا حتی ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی باشد.

1. John H. Dunning

2. SWOT (strengths, weaknesses, opportunities, and threats)

3. strengths

نقاط ضعف^۱: در این بخش، چالش‌ها و مشکلات داخلی شناسایی می‌شوند که ممکن است مانع پیشرفت یا موفقیت یک کشور یا سازمان در رسیدن به اهداف خود شوند. این مشکلات می‌تواند شامل کمبود منابع، ضعف در زیرساخت‌ها، مشکلات مدیریتی و یا عدم رقابت‌پذیری باشد.

فرصت‌ها^۲: این بخش به شناسایی عوامل خارجی که می‌توانند به‌عنوان فرصت برای پیشرفت و توسعه تلقی شوند، اشاره دارد. این فرصت‌ها می‌تواند شامل رشد اقتصادی جهانی، تغییرات بازار، روابط دیپلماتیک و تجاری جدید و یا پیشرفت‌های تکنولوژیک باشد.

تهدیدها^۳: این بخش به شناسایی عوامل خارجی که ممکن است باعث بروز مشکلات و چالش‌های جدید برای یک کشور یا سازمان شوند، می‌پردازد و از جمله تهدیدات اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و حتی طبیعی می‌توانند باشند (Daubier, 2022).

در کل، الگوی گلچینی در تحلیل روابط بین‌الملل، با ترکیب چندین رویکرد تحلیلی مختلف به شناسایی و ارزیابی ظرفیت‌ها و چالش‌ها کمک می‌کند. در این چارچوب، ماتریس سوات به‌عنوان ابزاری برای شناسایی و دسته‌بندی این ظرفیت‌ها و چالش‌ها، نقش بسیار مهمی ایفا می‌کند. به عبارت دیگر، الگوی گلچینی به‌عنوان یک چارچوب کلی برای تحلیل روابط بین‌الملل و استراتژی‌های اقتصادی، از ماتریس سوات برای جزئی‌تر کردن این تحلیل‌ها و شناسایی فرصت‌ها و تهدیدهای خاص در هر زمینه استفاده می‌کند.

یافته‌های تحقیق: تاریخچه روابط ایران و آفریقا

ایران سرزمینی است که از لحاظ تاریخی به‌دلیل رفت‌وآمد جمعیت بردگان به خلیج فارس در دوران مدرن، با شرق آفریقا در ارتباط بوده است. برده‌داری در ایران در سال ۱۸۴۸ میلادی، زمانی که ناصرالدین‌شاه حمل‌ونقل بردگان را از طریق دریا به کشور ممنوع کرد لغو شد (Floor, 1988)، اما تنها در سال‌های ۱۸۷۰ بود که حمل‌ونقل برده از آفریقا به‌دلیل

-
1. weaknesses
 2. opportunities
 3. threats

کنترل قایق‌های ایرانی از سوی نیروی دریایی بریتانیا، عملاً رو به کاهش گذاشت. در طول این دوره، از قرن شانزدهم تا نوزدهم میلادی، چندین میلیون آفریقایی توسط تاجران برده عرب به خاورمیانه و هند کوچانده شدند. در نتیجه، از دوران مدرن تا به امروز یک جامعه آفریقایی - ایرانی تبار در ایران وجود داشته است (Mirzai, 2002 : 229-246).

در قرن بیستم، پهلوی دوم (۱۹۴۱-۱۹۷۹) در صدد برآمد استراتژی آفریقایی ایران را به مرحله اجرا گذارد. او به‌ویژه با آفریقای جنوبی در زمینه هسته‌ای همکاری برقرار کرد (Chehabi, 2016). به‌علاوه، نیروی دریایی ایران که در آن زمان بر آب‌های خلیج فارس تسلط یافته بود، در اقیانوس هند و همین‌طور سواحل آفریقای جنوبی نیز به فعالیت می‌پرداخت. تهران در رژیم شاهنشاهی سیاست بلندپروازانه‌ای را در قاره آفریقا اجرا کرد. از آن پس، توسعه قدرت منطقه‌ای ایران فراتر از خلیج فارس و با توجه ویژه به اقیانوس هند مطرح شد (Therme, 2022).

در دوران بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، توسعه روابط سیاسی و اقتصادی با کشورهای آفریقایی، در دستور کار وزارت امور خارجه در دولت‌های مختلف قرار گرفت؛ دستور کاری که در برخی از دولت‌ها به اولویت تبدیل شد و با جدیت، حداقل در حوزه سیاسی دنبال شد. پس از انقلاب ۱۳۵۷، اهداف بلند باقی ماند، و انگیزه‌ها برای توسعه روابط ایران با کشورهای غیرمتعهد جهان تکامل یافت. این بُعد از جهان سوم‌گرایی در تهران به‌ویژه از سوی پرشورترین انقلابیون مورد تأکید قرار گرفت. در پی وقوع جنگ ایران و عراق (۱۹۸۰-۱۹۸۸)، تهران سفارتخانه‌هایی را در سراسر قاره آفریقا، با هدف کسب حمایت کشورهای آفریقایی در مجمع عمومی سازمان ملل متحد و مهار نفوذ فزاینده عراق صدام حسین در آفریقا افتتاح کرد. این امر به تهران اجازه داد تا در زمان جنگ تحمیلی، حمایت‌های بین‌المللی ارزشمندی به‌دست آورد. از همان زمان، این هدف سیاسی علاوه بر تقویت هم‌بستگی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، در چارچوب جنبش عدم تعهد، از طریق سیاست کمک توسعه‌ای ایران دنبال می‌شد. سیاست آفریقایی ایران، در پی پیروزی انقلاب اسلامی، تلاش کرد با رویکردی انسان‌دوستانه به ایجاد

مراکز فرهنگی، انجمن‌های خیریه و مؤسسات آموزشی در چارچوب کمک‌های توسعه‌ای مبادرت ورزد (Citrinowicz & Brodsky, 2021: 1). به لطف خیل کمک‌های انسان‌دوستانه دهه ۱۹۸۰، ایران توانست حمایت کشورهای آفریقایی را به‌دست آورد. رویکرد مثبت آفریقا به مسئله فلسطین به‌ویژه از فوریه ۱۹۷۵ در چارچوب کمیته ۲۴ نفر که به‌طور متناوب در آدیس آبابا و قاهره برگزار می‌شد و پذیرش ریاست کمیته دفاع از حقوق حقه مردم فلسطین در چارچوب سازمان همکاری اسلامی از سوی سنگال که با رویکرد ضدصهیونیستی ایران سازگار بود، علاوه بر عامل تاریخی، مقابله با سلطه، استثمار و مداخله خارجی نیز زمینه‌ساز تقویت روابط ایران و آفریقا براساس آموزه عدم تعهد شد.

در دهه ۱۹۹۰، تهران در پاسخ به استراتژی مهار دوجانبه دولت کلinton^۱، تلاش کرد تا از طریق گروه ۷۷ متشکل از کشورهای جهان سوم، به جلب حمایت کشورهای آفریقایی بپردازد (Colson, 1972: 813-830). برای انجام این مهم، گروه‌های بین پارلمانی، انجمن‌های دوستی، اتاق‌های بازرگانی، سازمان‌های خیریه، مراکز آموزشی و همکاری‌های دانشگاهی، بسیج شدند.^۲

در دوران ریاست جمهوری آیت‌الله علی‌اکبر هاشمی رفسنجانی (۱۹۸۹-۱۹۹۷)، جمهوری اسلامی ایران راهبرد خود را در قاره آفریقا فعال‌تر کرد. ملاقات وی با دولت سودان در سال ۱۹۹۱، به‌ویژه حمایت سیاسی ایران از دولت عمر البشیر، که به‌دلیل تحریم‌های بین‌المللی منزوی شده بود، نقطه عطفی در روابط ایران و آفریقا بود. این اقدام آغازگر یک دوره جدید در گسترش روابط ایران با کشورهای مختلف آفریقایی مانند آفریقای جنوبی، پسا آپارتاید، کنیا، تانزانیا، زیمبابوه، اوگاندا، نیجریه، نیجر، کامرون، سنگال، جزایر کومور، سومالی، جیبوتی و غنا بود. علاوه بر این، سفرهای مقامات ارشد ایران،

1. Dual containment

۲. این استراتژی چند بُعدی جمهوری اسلامی، «دیپلماسی چند صدایی» هم نامیده می‌شود. ر.ک.

M.-R. Djalili, *Diplomatie islamique. Stratégie internationale du khomeynisme*, Paris, PUF, 1989, p. 105-117.

از جمله سفر آیت‌الله هاشمی رفسنجانی به سنگال در سال ۱۹۹۲ برای شرکت در اجلاس سازمان کنفرانس اسلامی، همچنان به عنوان نقطه عطفی در روابط دو کشور در یادها باقی مانده است.

در دوران سید محمد خاتمی، ایران دریافت که قاره آفریقا بالقوه فقیر نیست، زیرا از منابع طبیعی عمده‌ای برخوردار است به گونه‌ای که این قاره نخستین جایگاه را از لحاظ ذخایر و منابع منگنز، کروم، بوکسیت، پلوتونیوم، کبالت، الماس و فسفر، دومین جایگاه را از نظر ذخایر و منابع مس، اورانیوم و گرانت و سومین جایگاه را از لحاظ ذخایر و منابع نفت، گاز، آهن، تیتان، نیکل، جیوه، قلع، روی و سنگ‌های قیمتی در جهان داراست. این در حالی است که قاره آفریقا از نظر ذخایر و منابع طبیعی بیشترین ظرفیت را داراست. از نظر نفت، نیجر، الجزایر، آنگولا و لیبی و از نظر گاز طبیعی، الجزایر، مصر، نیجریه و لیبی حائز بیشترین ذخایر در آفریقا هستند. اکتشافات نفتی و گازی در آنگولا، نیجریه، گینه استوایی و غنا و نیز در حوزه‌هایی مانند سودان، چاد و اوگاندا موجب افزایش توجه شرکت‌های نفتی غرب به این منطقه و در نتیجه افزایش بی‌ثباتی و بحران‌های داخلی شد که مانع از استفاده کامل از این ظرفیت‌ها برای توسعه قاره شد. ایران بر این باور بود که اگر کشورهای آفریقایی بتوانند منابع خود را مستقل مدیریت و از دخالت قدرت‌های بزرگ و فرامنطقه‌ای جلوگیری کنند، امنیت و توسعه پایدار در این قاره محقق خواهد شد.

سیاست آفریقایی ایران در دوره محمود احمدی‌نژاد (۲۰۰۵-۲۰۱۳) با هدف گسترش کریدور استراتژیک از خاورمیانه به قاره آفریقا تقویت شد. روش کار به این صورت بود که در ازای همکاری‌های اقتصادی، تهران در تلاش بود تا امتیازاتی سیاسی و استراتژیک به دست آورد (Mohammad Abdulhalim, 2018: 109). به هر جهت، با در نظر گرفتن اهداف بلند ایران در سطح جهانی، آفریقا به شریک راهبردی ایران تبدیل شد (Greenberg, 19 août 2021: 1).

اما سیاست خارجی دولت حسن روحانی (۲۰۱۳-۲۰۲۱) با توجه به اولویت دادن به مدیریت بحران هسته‌ای و تلاش برای تنش‌زدایی با کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس

در محیط پیرامونی ایران، اولویت درجه دوم برای شراکت راهبردی با کشورهای آفریقایی قائل بود (Bagheri & Lob, 2002 : 154-173)

در دوران ریاست جمهوری سید ابراهیم رئیسی، جمهوری اسلامی ایران بر الگوی همکاری برای منافع متقابل و تأمین نیازهای سیاسی و تجاری از رهگذر توسعه روابط اقتصادی دوجانبه با کشورهای آفریقایی تمرکز کرد (Rolland, 2022 : 98-103). دولت سیزدهم شعار اصلی خود در حوزه سیاست خارجی را، سیاست خارجی متوازن و گسترش روابط با کشورهای مختلف از جمله آفریقا در حوزه‌های سیاسی به‌خصوص اقتصادی عنوان کرد؛ چراکه توسعه روابط با آفریقا در زمره راهکارهای مؤثر در مقابله با تحریم‌ها و جلوگیری از تحقق سیاست انزوای ایران از سوی کشورهای غربی قلمداد می‌شد. سیاست آفریقایی ایران بر راهبرد موسوم به «دفاع روبه‌جلو» استوار شد (Corda, 2021 : 485-529). حضور ایران در شاخ آفریقا به‌ویژه در راستای تأمین امنیت تنگه باب المندب و کریدورهای مرتبط با آن، بخشی از یک استراتژی دفاع روبه‌جلو بود که به حفظ منافع جغرافیایی ایران در خلیج فارس کمک می‌کرد. با توجه به تنش‌های قومی، جنگ‌های داخلی و بحران‌های منطقه‌ای مانند بالکانیزه شدن اتیوپی، بحران‌های سوماتالی و چالش‌های سودان، ایران فرصتی یافت تا پیوندهای استراتژیک برقرار کرده و امنیت منطقه‌ای را تقویت کند. این حضور به ایران امکان ایجاد اتحادهای پایدار در منطقه را می‌داد (Solomon, 2 février 2022 : 1) به علاوه، حساسیت رهبران آفریقا در مواجهه با پیکربندی‌های متغیر روابط قدرت در سطوح مختلف به تلاش آنان برای مشارکت با قدرت‌های نوظهور از جمله ایران که نسبت به جهان سوم‌گرایی حساس هستند، منجر شد (Feierstein, 14 septembre 2017 : 1).

به گفته رئیس‌جمهور رئیسی، هدف دولت وی «استفاده از همه ظرفیت‌های ایران برای تقویت همکاری‌های خود با کشورهای آفریقایی» بود (Irna, 6 août 2021: 1). این موضع براساس گفتمان «محور مقاومت» در دولت سید ابراهیم رئیسی و اراده آن برای دور زدن تحریم‌های اقتصادی آمریکا از طریق افزایش روابط اقتصادی با کشورهای آفریقایی شکل گرفت (Iran Daily, 11 janvier 2022 :1).

بر اساس آمار منتشرشده توسط گمرک جمهوری اسلامی ایران، ارزش صادرات ایران به آفریقا از ۲۱ مارس تا ۲۲ سپتامبر ۲۰۲۲ نسبت به مدت مشابه سال قبل، ۵۰ درصد افزایش یافت. بر اساس این آمار، ارزش مبادلات تجاری بین ایران و آفریقا در نیمه اول سال ۲۰۲۳-۲۰۲۲ به میزان ۲۷ درصد افزایش یافت. Fallahi, Tehran Times, 19 octobre (1: 2022) که به این ترتیب در هفت ماهه نخست سال ۲۰۲۲ به حدود یک میلیارد دلار رسید (1: Mehr News, 1er décembre 2022).

اولویت آفریقایی دولت آیت الله رئیسی با انتصاب حسین امیر عبداللہیان به عنوان وزیر امور خارجه ایران، که پیش از این معاون عربی و آفریقایی وزیر امور خارجه بود، نمایان شد. امیر عبداللہیان با سفر به مالی، تانزانیا و زنگبار در آگوست ۲۰۲۲، چندین نشست در سطح عالی با رهبران آفریقایی همراه با یک گروه از کارشناسان اقتصادی برگزار کرد. پس از امضای سند یادداشت تفاهم اولین کمیسیون مشترک همکاری های جامع در مالی (IRNA, 23 août 2022: 1)، امیر عبداللہیان وارد تانزانیا شد و از ایجاد یک نقشه راه برای پیگیری اهداف مشابه در این کشور خبر داد. افزون بر این، رئیس جمهور رئیسی با نگاه ویژه به تقویت مناسبات با کشورهای آفریقایی با هدف تحکیم چندجانبه گرایی و نفی سلطه و یک جانبه گرایی و نیز کم رنگ کردن تحریم های آمریکا در افکار عمومی بین المللی، در ۲۰ تیر ۱۴۰۲ به قاره آفریقا سفر کرد تا به همراه تیمی از هیئت دولت با مقامات سه کشور کنیا، اوگاندا و زیمبابوه دیدار کند.

همچنین، در دولت سید ابراهیم رئیسی، ایران حمایت کشورهای آفریقایی در سازمان ملل و سایر سازمان های منطقه ای و بین المللی را نیز کسب کرد. به عنوان مثال، رئیس مجلس آفریقایی جنوبی اعلام کرد که کشورش از عضویت ایران در بریکس حمایت می کند. فراتر از این حمایت دیپلماتیک، آفریقایی جنوبی بزرگ ترین شریک تجاری ایران در آفریقا باقی ماند (1: Financial Tribune, 3 décembre 2022).

دولت چهاردهم نیز با اولویت بخشی به توسعه روابط با «جنوب جهانی»، بر این باور است که آفریقا در اولویت سیاست خارجی دولت چهاردهم قرار دارد. سید عباس عراقچی وزیر امور خارجه دولت پزشکیان با تأکید بر لزوم اتخاذ «سیاست خارجی فراگیر، فعال و

اثرگذار» تصریح کرده است که با هدف بسترسازی برای «افزایش ثروت، قدرت و منزلت» جمهوری اسلامی ایران، «میدان دیپلماسی» را تا آفریقا گسترش خواهد داد و سیاست خارجی متوازن را در قبال کشورهای آفریقایی در پیش خواهد گرفت.

به طور کلی، حضور ایران در آفریقا به منظور مقابله با فشارهای بین‌المللی و منطقه‌ای صورت می‌گیرد. تهران با ارزیابی مجدد سیاست خود، تصمیم دارد ضمن جست‌وجوی متحدان جدید در میان کشورهای حاشیه‌ای یا کشورهایی که نمی‌توانند به چتر امنیتی آمریکا اعتماد کنند و نیز جست‌وجوی منافع اقتصادی، قدرت نرم خود را در منطقه تقویت کند. بازار مصرفی خوب آفریقا، می‌تواند یکی از مقاصد صادرات دستاوردهای تکنولوژی محور و دانش‌بنیان، ماشین، تجهیزات پزشکی، تراکتور و سایر تولیدات فناورانه ایران باشد که ظرفیت‌های اقتصادی، تکنولوژی و فنی قابل توجهی برخوردار است. از سوی دیگر، آفریقا منطقه‌ای است که دوسوم از سرزمین‌های قابل کشت آن بلااستفاده مانده و فرصت خوبی برای همکاری در زمینه کشت فراسرزمینی به‌شمار می‌رود. لذا تعامل با آفریقا می‌تواند یک معامله برد برد را برای ایران رقم زند (Naeni, Middle East Institute, 11 août 2021: 1).

افزون بر این، ظرفیت‌های پالایشگاهی در آفریقا می‌تواند به‌عنوان فرصتی ویژه برای ایران در قاره سیاه مطرح شود. در سال‌های اخیر و پس از اینکه بسیاری از کشورها به منظور تأمین نیازهای خود به مشتقات نفتی، به توسعه پالایشگاه‌های نفت و راه‌اندازی بیشتر آن‌ها روی آورده‌اند، قابلیت‌های پالایشی قاره آفریقا نیز رشد چشمگیری داشته است. کشورهایی مانند نیجریه، الجزایر، مصر، غنا، آفریقای جنوبی، آنگولا و توگو دارای پالایشگاه‌هایی با ظرفیت‌های تولید بزرگ هستند. جمهوری اسلامی ایران می‌تواند با سرمایه‌گذاری در این زمینه و انتقال مهارت، دانش و فناوری به قاره آفریقا، از مزایای آن نیز بهره‌مند شود.

نقاط مشترک و فرصت‌های بهره‌مندی متقابل ایران و آفریقا

قاره آفریقا یکی از مناطق مورد توجه دستگاه دیپلماسی ایران به‌شمار می‌رود. در حال حاضر ۲۲ سفارتخانه متعلق به جمهوری اسلامی ایران در کشورهای آفریقایی مستقر است

و ۱۸ سفارتخانه متعلق به کشورهای آفریقایی نیز در ایران دایر است. ارتباط ایران با آفریقا یک ارتباط سیاسی و راهبردی است و آفریقا به عنوان یک شریک مهم تلقی می شود. کشورهای آفریقایی هم در جنبش عدم تعهد و هم در سازمان همکاری اسلامی با جمهوری اسلامی ایران همراهی می کنند. ارتباط با آفریقا در زمره اولویت های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران محسوب می شود، زیرا در چارچوب تعامل و ارتباط با کشورهای مسلمان، نیمی از اعضای سازمان همکاری اسلامی آفریقایی هستند. همچنین در راستای اولویت ارتباط با کشورهای جهان سوم یا در حال توسعه یا کشورهای جنوب جهانی، کشورهای آفریقایی در این چارچوب می گنجند.

آفریقا با داشتن منابع طبیعی غنی و بازار گسترده ای به ارزش بیش از هزار میلیارد دلار، یک فرصت بی نظیر برای حضور فعال بخش خصوصی ایران است. قاره آفریقا به عنوان یک منطقه با ظرفیت های بالای اقتصادی، می تواند در چارچوب سیاست های اقتصاد مقاومتی ایران، راه حلی برای رونق اقتصادی، افزایش تولید و اشتغال باشد. در باب اهمیت منابع و جایگاه اقتصادی آفریقا همین بس که اکثر کشورهای این قاره به عرصه رقابت میان آمریکا، اتحادیه اروپا، چین و روسیه مبدل شده اند. بسیاری از ناظران اقتصادی، آفریقا را محور آینده تحولات جهانی می دانند که کشورهای بسیاری را به رقابت با یکدیگر وادار خواهد ساخت.

آفریقا بستر مناسبی برای فروش کالاهای ایرانی است و حضور فعال در بازار آن می تواند به افزایش صادرات ایران کمک کند. این بازار گسترده می تواند فرصتی برای توسعه سرمایه گذاری های تجاری و اقتصادی در آفریقا باشد و از سوی دیگر عاملی برای حضور ایران در جمع بازیگران قاره آفریقا است. البته در کنار توسعه مناسبات اقتصادی و سیاسی توجه به نیازهای اساسی کشورهای آفریقایی در حوزه اقتصادی تأثیرگذار است. به همین دلیل، نگاه ویژه ایران به این قاره در سیاست خارجی اش کاملاً منطقی است. قاره آفریقا دارای ظرفیت عظیم اقتصادی برای جمهوری اسلامی ایران است تا از رهگذر اتخاذ دیپلماسی فعال در بازار متنوع و رقابت پذیر این قاره، حضور فعالی برای توسعه سرمایه گذاری در عرصه های تجاری، اقتصادی و غیره داشته باشد.

روابط ایران و آفریقا براساس اشتراک‌نظرهای سیاسی درخصوص مسائل جهانی مانند مقابله با استعمار و حمایت از استقلال کشورهای آفریقایی شکل گرفته است. ایران و آفریقا می‌توانند در بسیاری از مجامع بین‌المللی، به‌ویژه سازمان‌های جهانی، همکاری‌های مؤثری داشته باشند و از ظرفیت اکثریت عددی کشورهای آفریقایی در رأی‌دهی به نفع منافع مشترک بهره‌برداری کنند. این همکاری می‌تواند جایگاه ایران را در عرصه‌های بین‌المللی تقویت سازد و از مواضع آن در برابر قدرت‌های بزرگ حمایت کند. علاوه بر این، جمعیت مسلمان حاضر در بسیاری از کشورهای آفریقایی فرصتی برای ایران فراهم می‌آورد تا با توسعه روابط خود با این کشورها، گامی مؤثر در پیوند بیشتر کشورهای اسلامی و تقویت اجماع آن‌ها در قالب سازمان همکاری اسلامی بردارد. ایران در سیاست خارجی خود به اشتراک‌نظرهای سیاسی با کشورهای آفریقایی توجه دارد و آفریقا به‌عنوان یک اولویت مهم در تلاش‌های دیپلماتیک ایران شناخته می‌شود.

ایران و آفریقا می‌توانند در مقابله با تروریسم و چپاولگری قدرت‌های سلطه‌جو همکاری کنند. اقداماتی مانند مخالفت کشورهای بوركینافاسو، مالی، نیجر و چاد با حضور نیروهای نظامی فرانسوی در آفریقا و خارج کردن آنان از سرزمین خود، نشان از ظرفیت‌های همکاری این دو طرف در مبارزه با دخالت‌های خارجی و تأمین امنیت دارند. اقتدار بنیه دفاعی، تجربیات موفق و استقلال و پیشرفت ایران در صنایع نظامی در مقابله با جریان‌های تروریستی، می‌تواند کمک شایانی به توسعه امنیت و ثبات در آفریقا بکند.

ایران و آفریقا همواره از نگاه دوگانه غرب به حقوق بشر خسارت دیده‌اند. در دوران شیوع کرونا، رفتارهای غیرانسانی آمریکا و اروپا در تأمین دارو و واکسن به یاد کشورهای ایران و آفریقا مانده است. در این راستا، پیشرفت‌های ایران در تولید دارو و درمان می‌تواند به‌طور مؤثرتر و ارزان‌تر از نمونه‌های مشابه غربی در اختیار مردم آفریقا قرار گیرد و به رفع نیازهای بهداشتی این قاره کمک کند.

درمجموع، ایران و آفریقا دارای ظرفیت‌های بسیاری برای همکاری‌های مشترک در زمینه‌های اقتصادی، سیاسی، امنیتی و بشردوستانه هستند. بهره‌برداری از این ظرفیت‌ها

نیازمند شناخت دقیق از فرصت‌ها و تلاش برای تقویت روابط متقابل است. ایران می‌تواند با بهره‌گیری از این فرصت‌ها و رفع موانع، نقشی مؤثرتر در تحولات جهانی و به ویژه در قاره آفریقا ایفا کند.

تجزیه و تحلیل: موانع و راهکارهای ارتقای مناسبات ایران و آفریقا

علی‌رغم فرصت‌های بی‌شماری که در روابط جمهوری اسلامی و آفریقا وجود دارد، حضور و ارتباط ایران در قاره آفریقا اندک است. این مهم را می‌توان ناشی از عدم آشنایی تجار و صاحبان سرمایه ایرانی از ظرفیت‌های آفریقا و از دیگر سو دوری مسافت، نبود پرواز مستقیم، نبود نگاه ساختاری به آفریقا، عدم توجه کافی به ارتقای روابط تجاری با آفریقا، تحریم‌های یک جانبه علیه ایران، مشکلات تحریمی بانکی و کشتی‌رانی، عدم حضور فیزیکی ایرانیان در آفریقا و عدم تخصیص کمک‌های توسعه‌ای قابل رقابت با قدرت‌های خارجی به کشورهای آفریقایی دانست. به علاوه، نبود چشم‌اندازی برای رفع تحریم‌های بین‌المللی احتمالاً اجازه تعمیق واقعی همکاری‌های اقتصادی بین ایران و آفریقا را نداده است. در مقابل، تشدید تنش امنیتی بین تهران و واشنگتن احتمالاً می‌تواند تهران را با موانعی در تعامل با آفریقا روبه‌رو سازد (1: Ferjani, 26 août 2022).

افزون بر این، جایگاه اندک مسائل آفریقا در بخش رسانه‌ای ایران، تعاملات کم‌رنگ ایران و کشورهای آفریقایی علی‌رغم سابقه تاریخی ایران در این قاره، فقدان استراتژی جامع و مشخص درمورد توسعه همکاری‌ها با آفریقا، عدم هماهنگی کافی میان نهادهای مربوط به آفریقا در سیاست خارجی، و فقدان زیرساخت‌های لازم برای حضور فعال و مؤثر در آفریقا، در زمره موانع عمده پیش روی مناسبات ایران و آفریقا به‌شمار می‌رود که به برخی از آن‌ها می‌توان به شرح زیر اشاره کرد:

۱. بعضاً عدم اطلاع‌رسانی جامع درباره فرصت‌های آفریقا باعث می‌شود که مجموعه‌های تجاری، اتاق‌های بازرگانی و فعالان تجاری در سراسر ایران از وجود نمایشگاه و فرصت‌های تجاری در آفریقا غافل بمانند.

۲. دوری مسافت یکی از موارد ساختاری عدم توسعه روابط اقتصادی با آفریقا محسوب می‌شود. تجار ایرانی ابتدا سعی در کسب بازارهای کشورهای همسایه را دارند، سپس به مناطق دوردست توجه می‌کنند. دوری و عدم دسترسی آسان، تجارت را با آفریقا با مشکل روبه‌رو کرده است.

۳. به دلیل عدم وجود پروازهای مستقیم و نیاز به دو پرواز برای سفر به آفریقا، هزینه رفت و آمد به این قاره نسبت به اروپا و خاور دور بیشتر است. این موضوع به‌ویژه برای تجار متوسط و کوچک یک عامل منفی به‌شمار می‌آید. از سوی دیگر، باید هزینه بالای پروازهای داخلی در آفریقا را نیز در نظر گرفت که از پروازهای دو پروازه گران‌تر هستند. همچنین، با توجه به هزینه بالای حمل‌ونقل دریایی، برخی از محصولات ایرانی در مقایسه با کالاهای چینی یا ترکیه‌ای هزینه تمام‌شده بالاتری دارند که این موضوع مانع از رقابت‌پذیری آن‌ها می‌شود و قیمت تمام‌شده برخی تولیدات ایرانی را غیررقابتی می‌سازد.

۴. بخش خصوصی ایران در مقایسه با رقبای منطقه‌ای (هند، چین و ترکیه) از توان بالایی برخوردار نیست، اگرچه در برخی زمینه‌ها دارای مزیت نسبی است، اما سال‌ها تجربه اقتصاد دولتی سبب کوچک و تضعیف این بخش شده است. بخش خصوصی ضعیف بالطبع میل حضور در هر بازاری را ندارد و بیشتر ترجیح می‌دهد در بازار کم‌ریسک، کم‌هزینه، باثبات و نزدیک ورود کند. به‌علاوه، کمبود اطلاعات بازاری موجب شده تجار ایرانی از قیمت کالاهای همتای رقیب در بازار آفریقا اطلاعات میدانی نداشته باشند و همین امر باعث سردرگمی بخش خصوصی شده است.

۵. معمولاً آفریقا به‌رغم پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های آن، نزد ایرانیان ناشناخته مانده است. ایرانیان از آفریقا تصویری همراه با ناامنی، جنگ، درگیری، خون‌ریزی و بیماری‌هایی مثل مالاریا و ایدز، قحطی، خشک‌سالی و گرسنگی را دارند. عدم شناخت دقیق دو طرف از ظرفیت‌های یکدیگر و نوع نگاه نسبتاً ابهام‌آمیز ایرانیان نسبت به آفریقا ازجمله موانع تعاملات تجاری بوده است. همین ذهنیت مبهم نسبت به آفریقا در داخل ایران، سبب عدم ریسک‌پذیری بخش خصوصی ایران شده است. این عامل به‌ویژه درباره تجارت متوسط و

کوچک بیشتر صدق می‌کند. این پدیده یکی از عوامل اساسی کندی روابط اقتصادی با آفریقا (در سطح بخش خصوصی) قلمداد می‌شود. ورود این بخش به کشوری دیگر معمولاً به رفت و آمد و سفر حتی از نوع گردشگری بستگی دارد تا از نزدیک زمینه‌های همکاری و بازاریابی بررسی و کشف شود.

۶. با توجه با شناخت ناکافی مردم آفریقا از ایران، تمرکز بازارهای آفریقا بر محصولات چینی، اروپایی، آمریکایی، ژاپنی، کره‌ای، ترکیه‌ای، هندی، پاکستانی و اماراتی است. لذا چه‌بسا محصولات پتروشیمی ما به شرکت‌های خارجی فروخته می‌شود و توسط این شرکت‌ها به آفریقا صادرات مجدد می‌شود و در مواردی کالاهای ایرانی با برندهای دیگر کشورها در برخی کشورهای منطقه ثبت و مجدداً به آفریقا صادر می‌شوند.

۷. دسترسی آفریقا به کانال سوئز، تنگه جبل الطارق، باب المندب و دماغه امیدنیک، این قاره را به مرکزی برای رقابت همه کشورهای تبدیل کرده است. یکی از مهم‌ترین موانع فعالیت ایران در آفریقا، وجود رقبای قدرتمندی است که با محدودیت‌های فراوری ایران از قبیل تحریم‌های بین‌المللی روبه‌رو نیستند. در سال‌های اخیر برخی بازیگران بین‌المللی و منطقه‌ای بر دامنه حضور خود در این قاره افزوده‌اند. ترکیه، هند، روسیه و چین از یک سو و قطر، امارات عربی متحده و عربستان از سوی دیگر عمده اهداف اقتصادی را در کار با این قاره مدنظر قرار داده‌اند.

در زمره رقبای نوظهور می‌توان به ترکیه اشاره کرد. ترکیه در دهه ۱۹۹۰ برنامه‌ای تحت عنوان «بازگشایی به سوی آفریقا» اعلام کرد و از سال ۲۰۰۰ منافع خود را در این قاره گسترش داد. از سال ۲۰۰۳، همکاری‌های تجاری و اقتصادی بین ترکیه و آفریقا رشد کرد و استراتژی توسعه روابط اقتصادی با آفریقا تدوین شد. ترکیه در سال ۲۰۰۵ «سال آفریقا» اعلام کرد و به تدریج قراردادهای سرمایه‌گذاری خود را افزایش داد. همچنین این کشور در آفریقا به توسعه سفارتخانه‌ها، ایجاد زیرساخت‌ها و برقراری پروازهای هوایی می‌پردازد و در راستای تنوع‌بخشی به سیاست خارجی خود تلاش می‌کند (Dal & Dipama, 2023: 1).

هند در زمینه‌های نرم‌افزاری، اینترنتی و تقویت زیرساخت‌های آموزش برخط و دولت الکترونیکی در آفریقا فعال است و از حضور دیاسپورای هندی، به‌ویژه در آفریقای جنوبی، بهره می‌برد. روابط تاریخی هند و آفریقا به دوران باستان بازمی‌گردد، زمانی که پارچه‌های هندی از طریق مسیرهای تجاری دریایی به آفریقا می‌رسید و در تجارت برده‌ها نقش داشتند. هند به‌عنوان یک قدرت نوظهور در حال پیشبرد پروژه‌های کلان در آفریقا است و امنیت هند را به امنیت این منطقه پیوند می‌دهد. هند و آفریقا در سازمان‌های بین‌المللی مانند جنبش عدم تعهد و گروه ۷۷ همکاری دارند و هند با برگزاری اجلاس‌ها و ارائه بورس‌های تحصیلی به آفریقایی‌ها، به توسعه همکاری‌های فنی و اقتصادی ادامه می‌دهد. همچنین هند پروژه شبکه الکترونیکی پان آفریقایی را مدیریت می‌کند که به پزشکی از راه دور و آموزش از راه دور در آفریقا کمک می‌کند (Chakrabarty, 2016: 267-280).

رقیب دیگر ایران در قاره آفریقا فدراسیون روسیه است که تلاش دارد با انعقاد قراردادهای نظامی و امنیتی، زمینه تعاملات اقتصادی با این قاره را برای بهره‌برداری از معادن غنی آن فراهم سازد. روسیه تاکنون اقدام به برگزاری دو نشست سران با کشورهای آفریقایی کرده است. اولین نشست سران روسیه و آفریقا در تاریخ ۲۳ تا ۲۴ اکتبر ۲۰۱۹ در سوچی روسیه به میزبانی مشترک ولادیمیر پوتین رئیس‌جمهور روسیه و عبدالفتاح السیسی رئیس‌جمهور مصر برگزار شد. ۴۳ رئیس‌دولت در این مراسم حضور داشتند. پوتین بر «حاکمیت دولت‌ها» و تمایل روسیه برای ارائه کمک‌ها یا معاملات تجاری «بدون شرایط سیاسی» تأکید کرد و گفت:

مجموعه‌ای از کشورهای غربی به فشار، ارباب و باج‌گیری نسبت به دولت‌های مستقل آفریقایی متوسل می‌شوند که روسیه می‌تواند آنان را در عقب راندن این سیاست‌ها یاری رساند. دومین اجلاس روسیه و آفریقا برای اکتبر ۲۰۲۲ در آدیس آبابا برنامه‌ریزی شده بود، اما سپس به ۲۷ و ۲۸ ژوئیه ۲۰۲۳ در سنت پترزبورگ موکول شد. این اجلاس با حضور ۴۹ هیئت برگزار شد که به‌دلیل بحران اوکراین تنها ۱۷ تن از سران کشورها در این اجلاس شرکت کردند (Paul & Carlo, 2019: 1).

از سوی دیگر، چین از سال ۲۰۰۰ روابط تجاری خود با آفریقا را گسترش داد و مبادلات تجاری خود را به ۱۰ میلیارد دلار رساند. این کشور هر سه سال یکبار کنفرانس «همکاری‌های چین و آفریقا» را برگزار و در سال ۲۰۰۰ مجمع همکاری آفریقا - چین (فوکاک)^۱ را تأسیس کرد. چین به یکی از بزرگ‌ترین بازیگران در آفریقا تبدیل شده و در راستای تأمین نیازهای خود به مواد اولیه، بازار فروش کالا و دسترسی به نفت ارزان، روابط خود را در زمینه‌های تجاری، سیاسی، آموزشی و فرهنگی با کشورهای آفریقایی تقویت کرده است (Dike & Owusu, 2024).

چین با ۴۸ کشور آفریقایی روابط دیپلماتیک برقرار کرده است و در این کشورها سفارتخانه و نمایندگی دارد. این کشور در حوزه آموزشی و فرهنگی از طریق مبادله استاد و دانشجو، تأسیس مدارس کنفوسیوس و تدریس زبان چینی ارتباطات خود را تقویت کرده است. شرکت‌های چینی با رویکرد سرمایه‌گذاری بلندمدت و تمرکز بر توسعه زیرساخت‌ها در آفریقا حضور دارند. چین بر روابط برد - برد تأکید کرده و در بخش‌های مختلف مانند تجارت، معدن، ارتباطات و کشاورزی فعال است. این کشور در حال تبدیل شدن به بزرگ‌ترین شریک تجاری آفریقا است و بیش از ۹۰۰ شرکت چینی در قاره فعالیت می‌کنند. همچنین، چین با کمک‌های توسعه‌ای و اجرای پروژه‌های بزرگ، قدرت نرم خود را در آفریقا تقویت و تعاملات خود را براساس خواسته‌های کشورهای آفریقایی پیگیری می‌کند (Batchelor, 2022: 221-240).

عربستان سعودی و امارات متحده عربی در سال‌های اخیر تلاش کرده‌اند تا با ورود به صحنه سیاسی آفریقا، به‌ویژه شاخ آفریقا، نفوذ و سرمایه‌گذاری خود را گسترش دهند. عربستان سعودی در نوامبر ۲۰۲۳ اجلاس سران سعودی - آفریقا را برگزار کرد و اعلام کرد که قصد دارد در دهه آینده، ۴۱ میلیارد دلار در این قاره سرمایه‌گذاری کند. این دو کشور، به‌ویژه در شاخ آفریقا، به دنبال دستیابی به پایگاه‌های استراتژیک برای امنیت و منافع خود

1. FOCAC: Forum on China-Africa Cooperation

هستند. شاخ آفریقا که به عنوان یک گذرگاه مهم برای تجارت بین‌المللی عمل می‌کند، به دلیل موقعیت جغرافیایی حساس خود مورد توجه قدرت‌های منطقه‌ای قرار گرفته است. علاوه بر استفاده از ابزارهای نرم، عربستان سعودی و امارات متحده عربی به تأسیس پایگاه‌های نظامی در امتداد دریای سرخ پرداخته‌اند. نظامی شدن روزافزون این منطقه به اهمیت استراتژیک آن در امنیت جهانی اشاره دارد. شاخ آفریقا اکنون به یک پایگاه حیاتی برای تأمین امنیت منافع استراتژیک این دو کشور تبدیل شده است (Tarek, 2024:1).

درواقع، کشورهای خلیج فارس ابتدا به دلیل منافع اقتصادی، به ویژه در بخش کشاورزی، به آفریقا جذب شدند، اما جنگ در یمن عامل اصلی تقویت همکاری‌های نزدیک‌تر، به ویژه در زمینه‌های امنیتی و دفاعی بود. در حالی که تجارت بین کشورهای حوزه خلیج فارس و شرق آفریقا در دهه ۱۹۹۰ ضعیف بود، افزایش قیمت مواد غذایی در سال ۲۰۰۸ باعث شد کشورهای عربی ثروتمند برای تأمین امنیت غذایی و به دست آوردن زمین‌های کشاورزی به آفریقا هجوم آورند. برای عربستان سعودی و امارات متحده عربی، انگیزه‌های سیاسی و ژئوپلیتیک بیشتر از جنبه‌های اقتصادی در تعیین جریان کمک‌ها و سرمایه‌گذاری‌ها اهمیت دارند. بنابراین، سرمایه‌گذاری‌های آن‌ها در آفریقا بیشتر به عنوان موقعیت‌های تاکتیکی برای تأمین امنیت منطقه‌ای و مقابله با رقابت‌های فزاینده در خاورمیانه مشاهده می‌شود. الزامات اقتصادی و بحران غذایی ۲۰۰۸ موجب افزایش تعاملات این کشورها با شاخ آفریقا شده است، که اکنون به عنوان یک منطقه حیاتی برای امنیت کشورهای حاشیه خلیج فارس محسوب می‌شود (Auge, 2020: 1).

کشورهای عربی مانند امارات و عربستان سعودی در تلاش برای گسترش نفوذ خود در شرق قاره آفریقا به سرمایه‌گذاری‌های بندری و پایگاه‌های نظامی در شاخ آفریقا پرداخته‌اند. امارات در کشورهای اریتره، پونتلند و سومالی لند پایگاه‌های نظامی و سرمایه‌گذاری‌های بندری دارد، در حالی که عربستان سعودی در جیبوتی مستقر است. این اقدام‌ها به تقویت نفوذ امارات و سعودی‌ها در شاخ آفریقا کمک کرده و در حال تغییر پویایی ژئوپلیتیکی منطقه است.

با این حال، کشورهای آفریقایی براساس منافع خود عمل می‌کنند و وقتی کمک‌های اقتصادی و سیاسی یک کشور به آن‌ها قابل توجه است، به سوی آن کشور متمایل می‌شوند. بنابراین، ایران باید نقشه‌ای جامع برای تعامل با آفریقا در زمینه‌های اقتصادی، آموزشی، فرهنگی و سیاسی تدوین کند تا قدرت نرم خود را در این قاره تقویت کند. در این فرایند، رویکرد احترام به استقلال کشورهای آفریقایی، عدم مداخله در امور داخلی آن‌ها و عدم رویکرد تهاجمی نسبت به این کشورها از عوامل کلیدی موفقیت ایران در گسترش روابط خود با آفریقا خواهد بود.

جمهوری اسلامی ایران می‌تواند با بهره‌گیری از تجربیات قدرت‌های رقیب در آفریقا و تعامل با کشورهایی مانند چین، هند، روسیه و ترکیه، روابط خود را در این قاره تقویت کند. ایران که به‌عنوان شریک استراتژیک آفریقا شناخته می‌شود، می‌تواند از ظرفیت‌های رژیم‌های بین‌المللی مانند بریکس، سازمان همکاری شانگهای و گروه ۷۷ برای تقویت جایگاه خود استفاده کند. با توجه به وجود پیوندهای فرهنگی، تاریخی و مذهبی میان ایران و کشورهای آفریقایی، ایران می‌تواند در زمینه‌های مختلف مانند بهداشت، دارو، فناوری و زیرساخت‌ها همکاری‌های اقتصادی و علمی را گسترش دهد. تقویت دیپلماسی عمومی، ایجاد زیرساخت‌های لازم مانند خطوط هوایی و کشتیرانی، و تعاملات پارلمانی و دانشگاهی می‌تواند به تقویت روابط با آفریقا کمک کند. ایران باید با تدوین یک استراتژی مدون و همکاری همه‌جانبه با نهادهای مختلف، به تقویت روابط جنوب - جنوب و بهره‌برداری از منابع آفریقا، به‌ویژه ظرفیت‌های اقتصادی و رأی‌دهی در سازمان‌های بین‌المللی بپردازد. این اقدامات می‌تواند زمینه‌ساز ورود شرکت‌های ایرانی به بازار آفریقا و توسعه روابط اقتصادی و تجاری باشد.

نتیجه‌گیری

با توجه به موارد ذکرشده، جمهوری اسلامی ایران در تلاش است تا با مشارکت در توسعه کشورهای آفریقایی، از فرصت‌های سرمایه‌گذاری و تجارت با این قاره بهره‌برداری کند. اما

موانعی مانند فاصله جغرافیایی، فقدان شناخت کامل از ظرفیت‌های یکدیگر و مشکلات اقتصادی ناشی از تحریم‌ها، روابط ایران و آفریقا را تحت تأثیر قرار داده است. از این رو، به رغم موافقت‌نامه‌ها و کمیسیون‌های مشترک، روابط ایران و آفریقا هنوز در چارچوب استراتژیک کاملی قرار نگرفته است.

با این حال، ایران می‌تواند دیپلماسی اقتصادی خود را با تقویت زنجیره ارزش‌ها ارتقا دهد. کشورهای آفریقایی به دنبال توسعه روابط اقتصادی و تجاری با قدرت‌های نوظهور مانند ایران هستند، در حالی که ایران نیز تمایل دارد در پروژه‌های زیرساختی با رویکرد برد - برد سرمایه‌گذاری کند. با توجه به طرح‌های توسعه‌ای مانند نپاد و طرح توسعه هزاره، ایران می‌تواند با ارتقای تعاملات اقتصادی خود با آفریقا و سرمایه‌گذاری در زمینه‌های مختلف، به توسعه روابط دوطرفه کمک کند.

در پایان، شایسته است به توصیه‌های زیر برای ارتقای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در آفریقا توجه شود:

۱. کمک به توسعه و ارتقای تلاش‌های ناظر بر حل و فصل منازعات در قاره سیاه و ایفای نقشی فعال در آفریقا در زمینه پیشگیری از منازعات، مدیریت بحران و ارتقای توسعه اقتصادی و اجتماعی؛

۲. همکاری فزاینده با اتحادیه آفریقا با توجه به جایگاه ایران در اکو، سازمان همکاری اسلامی، بریکس، سازمان همکاری شانگهای و اتحادیه اقتصادی اوراسیا با هدف برقراری پیوند موضوعی بین نهادهای چندجانبه مزبور به‌ویژه اجرای پروژه‌های علمی، آموزشی، فرهنگی و ارتباطی (شبکه‌ای) در آفریقا؛

۳. همکاری اندیشکده‌ای و بین دانشگاهی با مراکز فکری، مطالعاتی، پژوهشی و آموزشی آفریقا برای تعامل فزاینده با نخبگان علمی این قاره در زمینه آموزش‌های مهارتی، تحقیقات میان رشته‌ای و شبکه‌سازی و نیز کمک به علم و فناوری اطلاعات و ارتباطات در آفریقا؛

۴. اتخاذ رویکرد منطقه‌ای به گونه‌ای که متناسب با نیازها و ظرفیت‌های هریک از مناطق آفریقا سیاستی مدون و متمایز تدوین و اتخاذ شود. در این رهگذر، جمهوری

اسلامی ایران می‌تواند به حوزه‌بندی آفریقا و تعیین دولت‌های هاب به‌عنوان دروازه‌های ورود در هر زیرمنطقه مبادرت ورزد. برای مثال: در شرق آفریقا به کنیا اهتمام شود. البته حضور تجاری ایران در شرق آفریقا به‌ویژه زنگبار در مقایسه با غرب آفریقا به مراتب بیشتر است. در شمال آفریقا برای الجزایر با توجه به مواضع همسو با جمهوری اسلامی ایران نقش مؤثر قائل شود. در غرب آفریقا سنگال به‌عنوان هاب یا دروازه ورود به غرب آفریقا مورد توجه قرار گیرد و در جنوب آفریقا آفریقای جنوبی دروازه ورود ایران به بازار جنوب آفریقا قرار گیرد.

۵. توسعه زیرساخت‌های آفریقایی، شبکه‌های فراآفریقایی و پروژه‌های همکاری‌جویانه تحقیق و توسعه با نگاهی به حمایت از انتقال فناوری به آفریقا، تقویت مشارکت با آفریقا برای پاسخ‌گویی به چالش‌هایی چون امنیت انرژی، تغییرات اقلیمی، گسترش مناطق خشکی، کمبود آب و تنوع زیستی، کمک به توسعه بهداشت در آفریقا، توسعه واکسیناسیون در آفریقا و ارتقای استانداردهای بهداشتی در قاره سیاه، و به‌طور کلی انجام ابتکاراتی در زمینه فناوری‌های زیست‌محیطی و مقابله با تأثیرات منفی تغییرات فاحش آب و هوا در آفریقا.

قدردانی

نگارندگان مراتب قدردانی خود را از معاونت محترم پژوهشی دانشگاه تربیت مدرس به واسطه حمایت‌های معنوی صورت گرفته در راستای انتشار مقاله اظهار می‌کنند.

تعارض منافع

این مقاله با هیچ اثر یا کار پژوهشی و مطالعاتی دیگری تضاد و تعارض منافع ندارد.

References

- Alami, M. (2018, July 5), Hezbollah allegedly training Nigerian Shiites to expand influence in West Africa, The Middle East Institute, <<https://www.mei.edu>>.
- Asante, M. (2007), *The history of Africa*. Routledge, ISBN 978-0-415-77139-9.
- Auge, B. (2020), *Saudi Arabia's policy in Africa: Vectors and objectives*, IFRI, Paris.
- Bagheri, R., Lob, E. (2022), Rouhani's Africa policy: Disengagement, 2013–2021, *Middle East Policy*, 29(1), 154-173.
- Batchelor, K. (2022), Images of 'Africa' in China–Africa cooperation, *China Information*, 36(2), 221–240, <<https://doi.org/10.1177/0920203X221075308>>.
- Chehabi, H. E. (2016), South Africa and Iran in the apartheid era. *Journal of Southern African Studies*, 42(4).
- Citrinowicz, D., Brodsky, J. M. (2021), Africa: The next target on Iran's power politics bucket list? 19FortyFive, November 5, <<https://www.19fortyfive.com>>.
- Chakrabarty, M. (2016), Understanding India's engagement with Africa, *Indian Foreign Affairs Journal*, 11(3), 267-280.
- Colson, J.-P. (1972), Le “groupe des 77” et le problème de l'unité des pays du Tiers Monde, *Revue Tiers Monde*, 52, 813-830.
- Chalençon, L., Dominguez, N. (2014), *Le paradigme éclectique de l'internationalisation*, In U. Mayrhofer (Ed.), *Les grands auteurs en management international* (pp. 105-126), EMS Éditions, <<https://doi.org/10.3917/ems.mayrh.2014.01.0105>>
- Corda, T. (2021), *Not all plain sailing: The highs and lows of Iran's scramble for the Horn of Africa*, In F. J. B. S, Leandro, C. Branco, & F.

- Caba-Maria (Eds.), *The geopolitics of Iran* (pp. 485-529). Palgrave Macmillan.
- Dal, E. P., Dipama, S. (2023), *Assessing Turkey-Africa engagements*, APRI, <<https://afripoli.org/assessing-turkey-africa-engagements>>
 - Daubier, M., Daubier, S. (2022), Outil 21, La matrice SWOT. In *Pro en Agilité 66 outils 10 plans d'action 12 ressources numériques* (pp. 68-69). Vuibert. <<https://shs.cairn.info/pro-en-agilite--9782311625462-page-68?lang=fr>>
 - Dehnavi, M. (2019, July 18), *Situation of Nigerian Shias*, IRDiplomacy, [In Persian], <<https://www.irdiplomacy.ir>>
 - *Developing Iranian strategic depth in Africa*, (2020, January 8), Tasnim News, [In Persian], <<https://www.tasnimnews.com>>
 - Dike, M. C., Owusu, R. A. (2024), *China-Africa relationships: A systematic literature review and future directions*, *Africa Journal of Management*, 10(4), 464-499, <<https://doi.org/10.1080/23322373.2024.2421709>>
 - Fallahi, E. (2022, October 19), *Iran's "Africa" mission: Reaching for the land of riches*, Tehran Times, <<https://www.tehrantimes.com>>
 - Feierstein, G. M. (2017, September 14), *The fight for Africa: The new focus of the Saudi-Iranian rivalry*, The Middle East Institute, <<https://www.mei.edu>>
 - Ferjani, M.-C. (2022, August 26), *Intervention russe en Ukraine : Comment comprendre les réactions africaines ?* Timbuktu Institute, <<https://timbuktu-institute.org>>
 - Goldman, A., Schmitt, E., Fassihi, F., & Bergman, R. (2020, November 13), *Al Qaeda's No. 2, accused in U.S. embassy attacks, was killed in Iran*, The New York Times, <<https://www.nytimes.com>>
 - Gordon, A. A., Gordon, D. L. (1996), *Understanding contemporary Africa*, Lynne Rienner Publishers, ISBN 978-1-55587-547-3

- Greenberg, A. (2021, August 19), Iran's influence in Africa poses a serious threat, *The Jewish Chronicle*, <<https://www.thejc.com>>
- Jungman, C., Roth, D. (2022, January 3), December 2021 Iran tanker tracking and year review, UANI. <<https://www.unitedagainstnucleariran.com>>
- Keynoush, B. (2021, June), Revolutionary Iran's Africa policy, King Faisal Center for Research and Islamic Studies, <<https://kfcris.com>>
- Khapoya, V. B. (1998), *The African experience: An introduction*. Prentice Hall, ISBN 978-0-13-745852-3
- Leichtman, M. A. (2007), *Shiite Lebanese migrants and Senegalese converts in Dakar*, In S. Mervin (Ed.), *Les mondes chiites et l'Iran* (pp. 211-240), Karthala, <<https://www.cairn.info>>
- Mirzai, B. A. (2002), African presence in Iran: Identity and its reconstruction. *Outre-Mers, Revue d'histoire*, 336-337, 229-246.
- Mohammad Abdulhalim, A. (2018, March), Iranian Revolutionary Guard Corps' influence in Africa: Intensive interventions and challenges, *Journal For Iranian Studies*, 6, 109.
- Naeni, A. (2021, August 11), Iran and Africa: Why Tehran will boost its ties with the continent under the Raisi administration, Middle East Institute. <<https://www.mei.edu>>
- Paul, A., di Carlo, I. (2019), The Russia-Africa Summit: The next stage in the Kremlin's Africa charm offensive, European Policy Center, <<https://www.epc.eu/en/publications/The-Russia-Africa-Summit-The-next-stage-in-the-Kremlins-Africa-charm~2b55c0>>
- Pérouse de Montclos, M.-A. (2020), *L'Iran en Afrique subsaharienne*, In C. Therme (Ed.), *L'Iran et ses rivaux* (pp. 157-181), Passés composés.
- Rolland, N. (2022), L'Afrique dans la stratégie chinoise, *Revue Défense Nationale*, 846(1), 98-103.

دوفصلنامه علمی - تخصصی روابط آفریقا آسیا، دوره دوم شماره اول/ بهار و تابستان سال ۱۴۰۴ _____ ۳۰

- Sayre, A. P. (1999), Twenty-First Century Books, Africa, ISBN 0-7613-1367-2.
- Solomon, (2022, February 2), Ethiopia ups use of drone strikes in conflict prompting worries about civilian toll, <VOA. <https://www.voanews.com>>
- Sylvestre-Treiner, A., Marbot, O., Bluy, T. (2019, March 28), Libanais d'Afrique : Enquête sur une communauté discrète mais puissante, Jeune Afrique. <<https://www.jeuneafrique.com>>
- Tarek, S. (2024), Saudi Arabia goes in search of new pasture in Africa, The Africa Report, <<https://www.theafricareport.com/334948/saudi-arabia-goes-in-search-of-new-pasture-in-africa>>
- Therme, C. (2022, August), La stratégie maritime de la République islamique d'Iran : Défis et enjeux, *Les Grands Dossiers de Diplomatie*, 69.
- Trofimov, Y. (2016, May 12), With Iran-backed conversions, Shiites gain ground in Africa. The Wall Street Journal, <<https://www.wsj.com>>
- Vatanka, A. (2022), *The Islamic Revolutionary Guard Corps of the 2020s: Evaluating Iran's proxy warfare strategy*, In P. Bergen, C. Rondeaux, D. Rothenberg, & D. Sterman (Eds.), *Understanding the new proxy wars: Battlegrounds and strategies reshaping the Greater Middle East* (pp. 269-284), Hurst.
- Verdier, M. (2018, May 2), Le Maroc accuse l'Iran d'armer le Polisario, La Croix. <<https://www.la-croix.com>>
- 22 Countries requested to purchase Iran military drones, official says. (2022, October 19), Tehran Times. <<https://www.tehrantimes.com>>
- Iran says nine-month exports to Africa up almost 200%, (2022, January 11), Iran Daily, <<https://www.irandaily.ir>>
- Iran's trade with Africa surpasses \$990 million in 7 months, (2022, December 1), Mehr News, <<https://en.mehrnews.com>>

- L’Iran accorde la priorité à la coopération avec le Mali dans tous les domaines (Amirabdollahian), (2022, August 23), IRNA, [In Persian]. <<https://fr.irna.ir>>
- Le nouvel Ambassadeur d’Iran veut renforcer la coopération économique avec la Côte d’Ivoire, (2020, January 12), Abidjan.net. <<https://news.abidjan.net>>
- SA ramps up efforts to protect US ambassador; State Security Agency to guard Marks after “assassination plot”, (2020, September 15), The Mercury.
- Saudi Arabia, South Africa sign agreements worth \$15 billion, (2022, October 17), Al-Monitor, <<https://www.al-monitor.com>>
- Iran’s cooperation with African continent in focus, (2022, February 11), Tasnim News, <<https://www.tasnimnews.com>>
- Algérie-Maroc : D’importants exercices militaires sur fond de tensions régionales. (2022, June 21), Middle East Eye, <<https://www.middleeasteye.net>>
- Ayatollah Raisi: Iran’s cooperation potential with the African continent will be pursued with utmost determination, (2021, August 6), IRNA. [In Persian]. <<https://www.irna.ir>>
- Willingness of two countries of Iran and Cameroon to develop and strengthen relations, (2017, April 26), IRNA, [In Persian]. <<https://www.irna.ir>>